

Barbara Popielas-Szultka
(Słupsk)

Kult św. Piotra i Pawła w biskupstwie kamieńskim do reformacji

Patrocinia, czyli wezwania kościołów, kaplic, ołtarzy, altarii, bractw religijnych, zabytków sztuki sakralnej (architektury i malarstwa), niekiedy sprzęt liturgiczny oraz nazwy topo- i nomistyczne, są ciekawym tematem badawczym dla śledzenia różnych wątków przeszłości Kościoła i ogólnie społeczeństwa¹. Duże znaczenie mają uwagi, że wezwania były zazwyczaj późniejsze od powstania obiektów sakralnych i ich konsekracji, a wiele z nich, w tym nawet kościołów miejskich, nie znajduje potwierdzenia w źródłach². Celem tego opracowania jest śledzenie rozwoju kultu św. Piotra i Pawła w biskupstwie kamieńskim w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych. Ramy terytorialne określają zmieniające się granice biskupstwa kamieńskiego w wyżej wymienionym okresie. Ramy chronologiczne obejmuje okres od pierwszej ćwierci XII w. do czasów reformacji, ale niekiedy je przekraczają. Literatura do interesujących nas wezwań jest skąpa i nierównomierna. Do jednych obiektów sakralnych i ich wezwań pozostaje bogatsza, a do innych musimy się zadowolić dosłownie jedną wzmianką. Największą przydatność ma studium H. Heydena o patrociniach kościelnych na Pomorzu Zachodnim, w którym autor ustalił pierwsze wzmianki źródłowe wszystkich znanych patrocinii występujących na

¹ Wskazał na nie E. Rymar, *Patrocinia w nowomarchijskiej części diecezji kamieńskiej (XIII–XIV w.)*, w: *idem, Biskupi — mnisi — reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamieńskiej*, Szczecin 2002, s. 215; *idem, Pyrzyce i okolice poprzez wieki*, Pyrzyce 2009, s. 91–108.

² E. Rymar, *Patrocinia*, s. 216, 218.

ww. terytorium³. Autorem drugiej rozprawy jest E. Rymar, który odtworzył wezwania kościołów i innych obiektów sakralnych na terenie właściwej Nowej Marchii należącej pod względem kościelnym do biskupstwa kamińskiego, w tym św. Piotra i Pawła oraz obiektów sakralnych Pyrzyce⁴. Inne wymienione poniżej prace historyków niemieckich i polskich, poza biografami świętych oraz przebiegu granic biskupstwa kamińskiego, miały pomocnicze znaczenie.

Trzon źródeł stanowią dokumenty wystawione do 1345 r., wydane w kodeksie dyplomatycznym Pomorza Zachodniego⁵. Nieco źródeł dostarczają protokoły wizytacji kościołów zachodniopomorskich opublikowane przez H. Heydena⁶. Ze źródeł rękopiśmiennych przynoszących wiadomości do patrocinium klasztoru norbertanów w Białobokach należą regesty dokumentów wystawionych dla tegoż opactwa⁷. Interesujące nas wezwania świętych omówione zostały w układzie alfabetycznym miejscowości, w których znajdowały się obiekty sakralne mające powyższe wezwania, a nie w układzie chronologicznym. Tu wzorem było ww. opracowanie H. Heydena. W odniesieniu do nazw miejscowości, dla których stwierdzono kult książąt apostołów, przyjęto zasadę stosowania niemieckich nazw dla miejscowości należących obecnie do Niemiec, a przy ich pierwszym wystąpieniu, w nawiasie, podano nazwę słowiańską.

Św. Piotr był rybakiem z Galilei o imieniu Szymon, synem rybaka Jony⁸. W Ewangelii według św. Mateusza czytamy: „Gdy szedł [Jezus — B.P-Sz.] brzegiem Jeziora Galilejskiego, zobaczył dwóch braci: Szymona, zwanego Piotrem, i jego brata Andrzeja”. Zarzucali sieci w jeziorze, gdyż byli rybakami. Powiedział do nich: „Pójdźcie za mną, a sprawię, że będziecie łowić ludzi. Oni natychmiast zostawili sieci i poszli za Nim”⁹. Drugie imię Szymona — Piotr — wywodzi się

³ H. Heyden, *Kirchen Pommerns und ihre Weihetitel. Ein Beitrag zur Patrozinienkunde*, BS NF, Bd. XLV, 1958, s. 54.

⁴ E. Rymar, *Patrocinia*, s. 276–278.

⁵ PU, I.

⁶ *Protokolle der Pommerschen Kirchenvisitationen 1535–1539*, bearb. v. H. Heyden, H. 1, Köln–Graz 1961.

⁷ Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej cyt. AP Szcz.), Regestem zu den Urkunden des Prämonastratenser Klosters Belbuck, sygn. 1123.

⁸ *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień roku*, oprac. O.H. Hoever, Olsztyn 1933, s. 232. Obszerny biogram w: *Encyklopedia katolicka* (dalej cyt. E. K.), t. I, Lublin 1995, kol. 628–634.

⁹ *Ewangelia według św. Mateusza*, w: *Pismo Święte Nowego Testamentu i Psalmi*.

z języka greckiego, natomiast w języku aramejskim brzmiało Kefas (Skała)¹⁰. Kiedy Szymon odpowiedział Jezusowi: „Ty jesteś Chrystusem, Synem Boga żywego”, ten mu rzekł: „Ja zaś mówię tobie, że ty jesteś Skałą. Na tej Skale zbuduję mój Kościół, a potęga piekła go nie zwycięży. Tobie dam klucze królestwa niebieskiego. Cokolwiek zwiążesz na ziemi, będzie związane w niebie, a co rozwiążesz na ziemi, będzie rozwiązane w niebie”¹¹. Jezus przebywał w domu Piotra i uzdrowił jego teściową¹². Pismo Święte podaje też wiadomości o ułomnościach apostoła, o jego skłonności do gniewu oraz o zachwianie się w wierze¹³. Św. Piotr był przywódcą grona Dwunastu Apostołów¹⁴. Po zmartwychwstaniu Chrystus powierzył mu władzę nad Kościołem i Piotr stał się w ten sposób jego namiestnikiem, głową apostołów i pierwszym papieżem¹⁵. Do lat pięćdziesiątych I w. n.e. stał na czele Kościoła w Jerozolimie. Przed udaniem się do Rzymu założył biskupstwo w Antiochii, ówczesnej stolicy Wschodu, gdzie był biskupem przez siedem lat. Przez dwadzieścia pięć lat mieszkał w Rzymie, był założycielem i pierwszym biskupem tamtejszego Kościoła. W 67 r. poniósł śmierć męczeńską na krzyżu w czasie prześladowań chrześcijan za panowania cesarza Nerona (54–68). Na własną prośbę zawisł głową w dół, ponieważ uważał się za niegodnego, by umierać tak jak Chrystus. Symbolem św. Piotra są dwa klucze, a atrybutami pastorał, krzyż odwrócony ku ziemi, księga, tiara, kogut, łódź i inne. Św. Piotr jest patronem wielu miast europejskich, m.in. Genewy, Hamburga, Rygi i Rzymu, a w Polsce m.in. Biecza, Poznania, Trzebnicy, Duszników-Zdroju. Jest też opiekunem różnych licznych zawodów¹⁶.

Podstawę źródłową życia i działalności religijnej św. Pawła stanowi jego czternaście listów, które są najstarszymi znanymi tekstami pierwotnego chrześcijaństwa i pozostają do dziś fundamentem

Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem, Częstochowa 2005 (dalej cyt. ST i NT), s. 27.

¹⁰ J. Sobczak, *Święci i ich symbole*, Poznań 2000, s. 152.

¹¹ ST i NT, s. 62. Interpretacja tego fragmentu Pisma Świętego, zob. ks. T. Jaklewicz, „Gość Niedzielny” 2014, r. XCI/29, nr 26, s. 17.

¹² ST i NT, s. 38; *Żywoty świętych*, s. 23.

¹³ ST i NT, s. 89–92.

¹⁴ ST i NT, s. 106, 112, 188 i n.; *Święty na każdy dzień*, Warszawa 2009, s. 192; W.J. Harrington, *Klucze do Biblii*, przeł. J. Marzęcki, Warszawa 1984, s. 178, 179.

¹⁵ E. K., t. I, kol. 628 n.; *Święty*, s. 192; *Żywoty świętych*, s. 69; J. Sobczak, *Święci*, s. 153; H. Stadler, *Leksykon papieży i soborów*, Warszawa 1992, s. 240.

¹⁶ ST i NT „Dzieje Apostolskie”, s. 282 i n.

nauczania Kościoła¹⁷. Św. Paweł urodził się między 5 a 8 r. po Chrystusie w Tarsie, a zmarł w 67 r. w Rzymie¹⁸. Pochodził z faryzeuszowskiej rodziny żydowskiej, nosił imię Szauel w młodości był prześladowcą chrześcijan. W drodze do Damaszku doznał cudownego nawrócenia. Ochrzcił się i przez kilka lat przebywał w Damaszku, następnie udał się do Arabii i powrócił do Damaszku, głosząc w synagogach, że Jezus Chrystus jest „Synem Bożym”. Tym naraził się Żydom i musiał opuścić miasto. Udał się wtedy do Jerozolimy, aby zobaczyć się z św. Piotrem i złożyć mu hołd jako głowie Kościoła. W latach 44/45–53/54–58 wspólnie z Barnabą odbył trzy wielkie podróże misyjne. Podróżował też do Hiszpanii i na Wschód¹⁹. Nauczył się wyrabiania tkanin do namiotów, co pozwalało mu zmieniać miejsca zamieszkania i głoszenia Ewangelii. Bardzo interesujący był pogląd św. Pawła dotyczący sensu pracy. Określał ją jako obowiązek moralny i warunek ładu społecznego. Za pracę należało się wynagrodzenie, a nie była to łaska zatrudniających. Jednak powyżej pracy stawiał świętą wiarę²⁰. W 60 r. udał się do Rzymu, gdzie go uwięziono. Uwolniony w 63 r. wyruszył do Efezu, na Kretę, do Macedonii i być może do Hiszpanii²¹. Mając niespełna sześćdziesiąt lat, w 67 r.²² jako obywatel rzymski poniósł śmierć męczeńską przez ścięcie mieczem. Od początku w Kościele katolickim czczony był jako męczennik za głoszenie wiary w Jezusa Chrystusa. Jest patronem wielu miast europejskich, m.in. Akwizgranu, Berlina, Poznania i Rygi, oraz wielu zawodów. W Polsce wyłącznie pod wezwaniem św. Pawła jest tylko dziesięć parafii. Natomiast spośród 326 parafii ogromna większość, bo 315, poświęcona jest także św. Piotrowi. Święta liturgiczne świętych apostołów przypadały na 29 czerwca i wtedy w Rzymie odbywały się uroczyste procesje od bazyliki św. Piotra do bazyliki św. Pawła za murami Rzymu²³.

Dla śledzenia rozwoju kultu św. Piotra i Pawła na Pomorzu konieczne jest określenie zmieniających się w interesujących nas wiekach granic i obszarów należących do biskupstwa kamińskiego. Temat ten podejmowano już od dawna. Aktualne pozostają rozprawy

¹⁷ J. Sobczak, *Święci*, s. 153.

¹⁸ ST i NT, s. 341, 343–610.

¹⁹ Paweł Apostoł w: E. K., t. XV, Lublin 2011, kol. 103–109.

²⁰ *Żywoty*, s. 233–235.

²¹ E. K., t. I, kol. 107–108; W.J. Harrington, *Klucz*, s. 187.

²² J. Sobczak, *Święci*, s. 148; H. Stadler, *Leksykon*, s. 224.

²³ E. K., t. XV, kol. 103–109.

G. Müllera²⁴, H. Heydena²⁵, K. Ślaskiego²⁶, J. Walickiego²⁷ i B. Kumora²⁸. Najnowszą pozycją, która poza Nową Marchią, opracowaną przez E. Rymara²⁹, w dużym stopniu przedstawia interesujące nas zagadnienie, jest studium M. Okonia z 1987 r., powstałe na podstawie olbrzymiej literatury. Cenną częścią tej rozprawy są mapy pokazujące zmiany granic biskupstwa kamieńskiego od 1140 r. do reformacji³⁰.

Wynikiem dwóch misji św. Ottona z Bambergu z lat 1124/1125 i 1128 r. było założenie czternastu kościołów w dwunastu miejscowościach oraz powołanie biskupstwa pomorskiego. Papież Innocenty II w bulli z 14 X 1140 r. zatwierdził Wojciecha, kapelana księcia Bolesława Krzywoustego, na biskupa pomorskiego. Stolicą nowej diecezji został Wolin. Bulla protekcyjna z 1140 r. nie określała jej granic, ale pokrywały się one z terytorium ówczesnego państwa zachodniopomorskiego. Na zachodzie należały do niej okręgi grodowe: Demmin (Dymin), Tribsees (Trzebusz), Gützkow (Choćków), Wolgast (Wołogoszcz), Ziethen (Szczytno) i Groswin (Groźwin). U ujścia Odry: Szczecin i Kamień z karczmą, rynkiem, wsiami i przyległościami, wyspy Uznam i Wolin oraz Pyrzyce i Stargard. Pierwotne granice biskupstwa wolińskiego rozciągały się od dolnego biegu rzeki Reknicy (Recknitz) na zachodzie po rzekę Unieść na wschodzie. Nie wchodziły wtedy w skład biskupstwa ziemia wkrzańska i przyszłe Mecklenburg-Strelitz³¹. Potwierdzenie przebiegu zachodnich granic biskupstwa wolińskiego zawierają dyplomy z lat 1153, 1159 i 1182³².

²⁴ G. Müller, *Das Fürstentum Kammin*, BS NF, Bd. XXXI, 1929, s. 115–205.

²⁵ H. Heyden, *Kirchengeschichte Pommerns*, Bd. I, wyd. 2, Köln–Braunsfeld 1957, s. 39–42.

²⁶ K. Ślaski, *Początki rozdrobnienia feudalnego na Pomorzu Zachodnim (1220–1295)*, w: *Historia Pomorza* (dalej cyt. HP), red. G. Labuda, wyd. 2, Poznań 1972, s. 130–132.

²⁷ J. Walicki, *Przynależność metropolitalna biskupstwa kamieńskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*, Lublin 1960.

²⁸ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich 968–1939*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej cyt. ABMK), t. XVIII, 1969, s. 339–341.

²⁹ Jak p. 1.

³⁰ M. Okoń, *Granice średniowiecznej diecezji kamieńskiej*, Roczn. Hum., t. XXXV, z. 2, 1987, s. 41–59.

³¹ PU, I, nr 30; G. Labuda, *Zamierzenia organizacji diecezjalnej na Pomorzu w roku 1123 (przed misją chrystianizacyjną biskupa Ottona z Bambergu)*, w: *Instantia est mater doctrinae*, Szczecin 2001, s. 333. Por. M. Okoń, *Granice*, s. 42; Th. Kantzow, *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, t. I–II, tłum. K. Gołda, przyp. i koment. T. Białecki, E. Rymar, Szczecin 2005, s. 182.

³² M. Okoń, *Granice*, s. 44, 45.

Od zachodu diecezja wolińska, od 1188 r. zwana kamieńską, graniczyła z biskupstwem swarzyńskim. I tu, na niedawno opanowanych ziemiach lucickich i obodrzyckich, granice kościelne pokrywały się z politycznymi. Najpewniej na początku XIII w. Kamień przejął władzę nad ziemiami Czerepienian kosztem Schwerina (Zwierzyna), ale utracił kasztelaninę trzebuszycką na rzecz diecezji swarzyńskiej (po 1193 r.). Powyższy przebieg granic zatwierdził w 1268 r. papież Klemens IV i utrzymały się one do czasów reformacji³³.

Od 1240 r. biskupstwo kamieńskie rozpoczęło tworzenie zwartej terytorium ziemskiego. Wtedy książę Barnim I (ok. 1210?–1278) przekazał biskupowi Konradowi III (1233–1241) kasztelaninę stargardzką w zamian za dziesięcinę z 1850 łanów. Następca ww. biskupa, Wilhelm (1244/1246–1251), w 1248 r. zwrócił Barnimowi I ziemię stargardzką, a w zamian za nią otrzymał wschodnią część kasztelanii kołobrzeskiej, co rozpoczęło powstanie terytorialnego władztwa biskupów kamieńskich. Kolejny biskup Herman v. Gleichen (1251–1288/1289) w 1277 r. kupił od Barnima I zachodnią część kasztelanii kołobrzeskiej. Ziemie kołobrzesko-koszalińskie stały się trzonem władztwa terytorialnego biskupów kamieńskich³⁴. Znajdowały się one w bezpośredniej administracji biskupów. Rozwijano tu szeroką akcję osadniczą. Lokowano dwa główne miasta biskupie: Kołobrzeg (1255) i Koszalin (1266) oraz Maszewo, Nowogard, Karlino i wiele wsi, szczególnie w pasie nadmorskim. Na tym obszarze przysługiwały biskupom wszelkie prawa, z których korzystał książę, mający władzę zwierzchnią³⁵.

Około połowy XIII w. w nieznanymi okolicznościach biskup przejął ziemię lipiańską, ale wraz z ziemią świdwińską odstąpił ją Brandenburczykom³⁶.

Z diecezją hobolińską granice biegły od jeziora Lucin do źródeł rzeki Piany i Treptowa (Trzebiatów n. Dołęży) należącego do biskupstwa kamieńskiego³⁷.

Około 1170 r. do biskupstwa wolińskiego należały też tereny położone na zachód od Piany³⁸.

³³ *Ibidem*, s. 45, 47, 48; B. Kumor, *Granice*, s. 339–341.

³⁴ H. Heyden, *Kirchengeschichte*, s. 39 i n.; K. Ślaski, *Początki rozdrobnienia*, s. 131.

³⁵ K. Ślaski, *Początki rozdrobnienia*; B. Zientara, *Rozdrobnienie feudalne (1295–1464)*, w: HP, s. 231.

³⁶ K. Ślaski, *Początki rozdrobnienia*.

³⁷ B. Kumor, *Granice*, s. 341.

³⁸ M. Okoń, *Granice*, s. 46.

Po przyłączeniu w 1250 r. ziemi wołogojskiej do Pomorza Zachodniego na trwale podlegała ona jurysdykcji biskupstwa kamieńskiego³⁹.

Z diecezją brenneńską trwały spory biskupów kamieńskich o przynależność ziemi wkrzańskiej. Papież Klemens III w 1188 r. zatwierdził jej przynależność do biskupstwa kamieńskiego, która utrzymała się w 1250 r. Spory toczyły się jednak dalej i dopiero biskup kamieński Jaromir (1289–1293/94) ustalił je na pograniczu brandenbursko-rugijskim⁴⁰.

Ziemia cedyńska przypadła Kamieniowi, a granice z diecezją lubuską biegły wzdłuż rzeki Myśli, która rozgraniczała posiadłości Piastów śląskich (następnie Brandenburgii) od Pomorza Zachodniego⁴¹.

Po 1312 r. biskupstwo gnieźnieńskie oderwało od diecezji kamieńskiej obszar Czaplinka, Złocieńca i Kalisza Pomorskiego. W takim kształcie granice przebiegały w połowie XIV w.⁴²

Około połowy XIII w. biskupstwo brenneńskie wyparło kamieńskie w krainach Barnimskiej i Tetłowskiej⁴³.

Przed 1259 r. biskup kamieński przejął ziemię maszewską, a przed 1268 r. ziemię nowogardzką⁴⁴.

W 1270 r. margrabiowie brandenburscy Otto IV i Konrad przekazali jurysdykcję kościelną w Nowej Marchii biskupowi kamieńskiemu Jaromirowi⁴⁵.

Od pierwszych dziesięcioleci XIII w. archidiecezja gnieźnieńska przejmowała zwierzchnictwo kościelne nad ziemią słupską. Włączenie tych ziem do Pomorza Gdańskiego przez księcia Świętopełka II Wielkiego (ur. przed 1195 r., zm. 1266 r.) około 1226 r. umożliwiło przejście jurysdykcji kościelnej przez arcybiskupstwo gnieźnieńskie, które utrzymało je do 1316 r. Jeszcze w 1299 r. w imieniu arcybiskupa gnieźnieńskiego zwierzchnictwo kościelne sprawował Andrzej Kopydłowicz, archidiakon słupski. Na początku XIV w. Jakuba Świnke reprezentował Dominik, określaný jako biskup. Wschodnia granica biskupstwa kamieńskiego po oderwaniu archidiaconatu słupskiego

³⁹ *Ibidem*, s. 48.

⁴⁰ B. Kumor, *Granice*, s. 341.

⁴¹ *Ibidem*, s. 342; M. Okoń, *Granice*, s. 50.

⁴² B. Kumor, *Granice*, s. 342, 343; M. Okoń, *Granice*, s. 51.

⁴³ M. Okoń, *Granice*, s. 49.

⁴⁴ K. Ślaski, *Początki rozdrobnienia*, s. 131.

⁴⁵ M. Okoń, *Granice*, s. 50; zob. wladztwo biskupów kamieńskich około 1300 r., mapa w K. Ślaski, *Początki rozdrobnienia*, s. 130.

na rzeczkę Kamienia około 1317 r. graniczyła z diecezją włocławską, które rozgraniczała rzeka Łeba. Przy Kamieniu pozostały również okręgi Miastka i Bytowa⁴⁶.

Od 1339 r. do władztwa terytorialnego biskupów kamieńskich doszła ziemia bobolicka oraz w 1348 r. okręgi Sianowa i Polanowa wraz z miastami⁴⁷.

W latach 1321–1355 do biskupów kamieńskich przejściowo, w formie zastawu, należały Kamień i ziemia kamieńska⁴⁸.

Według ustaleń, głównie M. Okonia, granice diecezji kamieńskiej ostatecznie ukształtowały się w połowie XIV w. i tak przetrwały do reformacji⁴⁹.

Charakterystykę interesujących nas patrociniów rozpoczniemy od Altentreptowa. Tollense (Trzebiatów n. Dołęży). Był on dawnym grodem Dołężan leżącym w kasztelanii dymińskiej, od XII w. należącym do księstwa pomorskiego. W XIV–XV w. był głównym ośrodkiem zaodrzańskiej części Księstwa Szczecińskiego. Moźni lucicy Henryk i Bartosz założyli koło Trzebiatowa klasztor benedyktynek w Verchen (Wierzchnie)⁵⁰. Pierwsza wiadomość o kościele pochodzi z 1175 r.⁵¹ Proboszcz Walrow (Wolravensus) znany jest z lat 1254–1260⁵². Ale dopiero od 1325 r. wiadomo, że w mieście, poza jego murami, znajdują się szpitale Ducha Św. i św. Jerzego, a do probostwa św. Piotra należały dwa lany gruntów⁵³. Możliwe, że parafia św. Piotra powstała na przełomie XIII/XIV stulecia.

W Benz (Benice) na wyspie Uznam, położonych w odległości 12 km od miejscowości o tej samej nazwie co wyspa, w średniowieczu było słynne pomorskie miejsce pielgrzymkowe. W 1228 r. książę dymiński Warcisław III (około 1228–1264) potwierdził darowiznę swojego rycerza z Wierzchna wsi Gielow (Gilów) i Benice dla konwentu z Dargun⁵⁴. W następnym roku księżna Mirosława, żona Bogusława II (ur. 1178–1184, zm. ok. 1221 r.) zachodniopomorskiego, a matka

⁴⁶ M. Okoń, *Granice*, s. 51, 52; B. Kumor, *Granice*, s. 344.

⁴⁷ H. Heyden, *Kirchengeschichte*, s. 40.

⁴⁸ B. Zientara, *Rozdrobnienie feudalne (1295–1464)*, w: HP, s. 229.

⁴⁹ M. Okoń, *Granice*, 52 i n., 55, 56.

⁵⁰ Th. Kantzow, *op. cit.*, t. I, s. 174, 175, p. 468, s. 228, p. 622.

⁵¹ PU, I, nr 66.

⁵² *Ibidem*, II, nr 588, 677.

⁵³ PU, VI, nr 3834; wymieniony wikariat — *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislafs X*, wyd. R. Klempin, Berlin 1859, s. 128 [nr] 1041.

⁵⁴ PU, I, nr 248.

księcia Barnima I Dobrego (ur. około 1210 r.?, zm. 13 XI 1278 r.)⁵⁵ wraz z synem przekazali klasztorowi w Stolpe (Stołpie n. Piana) wieś Dogodowe, a świadkiem był proboszcz Marcin z Benic⁵⁶. J. Spors uważał, że parafia w Benicach, obejmująca osadnictwo środkowej części wyspy Uznam, mogła stanowić odrębną jednostkę terytorialną⁵⁷. Po kilku dziesiątkach lat, w 1251 r., książę Barnim I zatwierdził prawo patronatu nad wsią Benice ze wszystkimi prawami i przynależnościami *ad beati ecclesiam Petri*⁵⁸. Parafia w Benicach graniczyła z parafiami w Zirchow (Sierakowie) i Stołpiu na Uznamiu⁵⁹. Wezwanie św. Piotra w Benicach odnotowane jest także w latach 1254–1267⁶⁰. Możliwe, że początki kultu św. Piotra w Benicach sięgają pierwszej połowy XIII stulecia.

Patrocinium św. Piotra w Białobokach pojawia się w ostatnim ćwierćwieczu XII w.⁶¹ Miejscowość położona jest w dorzeczu rzeki Regi uchodzącej do Bałtyku⁶². We wczesnym średniowieczu założony został w niej klasztor norbertanów. W kwestii jego fundacji istnieją różne opinie. Wydawcy PUB, I, nr 84 *actum* datują na 1170 lub 1177 r., *datum* na 15 VIII 1176 lub późną jesień 1180 r. H. Heyden uznał, że początki opactwa przypadają na mniej więcej 1176 r.⁶³ Zdaniem J. Sporsa przywileje fundacyjne klasztoru zawierają się w latach 1170 lub 1177 i 1208 r.⁶⁴ Według Z. Kozłowskiej-Budkowej w oryginale dokumentu mógł być podany 1170 r.⁶⁵ H. Hoogeweg,

⁵⁵ Daty chronologiczne panujących i biskupów kamięńskich podają za: E. Rymar, *Rodówód książąt pomorskich*, t. I–II, Szczecin 1995; *idem*, *Biskupi sufragani, wikariusze generalni kamięńscy z XII–XVII wieku. Rodowody, drogi karier, chronologia*, w: *idem*, *Biskupi — mnisi — reformatorzy*, s. 11–67.

⁵⁶ PU, I, nr 255 z 1229 r.

⁵⁷ J. Spors, *Organizacja kasztelańska na Pomorzu Zachodnim w XII–XIII wieku*, Słupsk 1991, s. 122.

⁵⁸ PU, I, nr 541.

⁵⁹ PU, II, nr 595, nr 840.

⁶⁰ *Ibidem*, nr 1227, X, nr 5525; *Pommersche Geistliche vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, wyd. H. Heyden, Köln–Graz 1965, s. 38.

⁶¹ H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54 (w 1180 r.).

⁶² *Słownik współczesnych nazw geograficznych Pomorza Zachodniego z nazwami przejściowymi z lat 1945–1948*, red. T. Białecki, Szczecin 2002, s. 25; Th. Kantzow, *op. cit.*, t. I, s. 202, p. 558.

⁶³ H. Heyden, *Kirchengeschichte*, Bd. I, s. 120.

⁶⁴ J. Spors, *Organizacja kasztelańska*, s. 80.

⁶⁵ Z. Kozłowska-Budkowa, *Repertorium polskich dokumentów doby Piastowskiej do końca wieku XII*, z. 1, Kraków 1937, s. 75, 76, nr 69.

W. Sommerfeld, K. Ślaski i T. Białecki daty fundacji ustalili na 1180 r.⁶⁶ Lata osadzenia pierwszych zakonników z Lundu w Danii nie mają dla nas większego znaczenia ze względu na niedużą rozpiętość proponowanych dat, ale głównie dlatego, że w nadaniu jedenastu wsi nad Regą, kościoła w Trzebiatowie i innych dochodów ksiązę Kazimierz I (ur. p. 1128–1130 r., zm. październik/listopad 1180 r.) dyplom skierował do zakonników mających osiedlić się „w naszej ziemi”, bez podania ani siedziby, ani nazwy klasztoru.

Pierwsza fundacja była nieudana i została odnowiona w 1208 r., przy czym zakonników sprowadzono teraz z dalekiej Fryzji. Wtedy książe Bogusław II i Kazimierz II (ur. 1179–1185, zm. około 1220/1221) wraz z matką księżną Anastazją (zm. ok. 1240 lub 1242) nadali zakonnikom z Mariengarde miejscowość Białoboki koło Trzebiatowa n. Regą. Dotąd przysła siedziba opactwa nazywała się „Belbuc”, a odtąd (teraz) nosić będzie nazwę *sancti Petri castrum* lub *quondam Belbuch, nunc autem castrum Petri*⁶⁷. Jednak w nadaniu księcia Bogusława II z 1214 r. jednej wsi *que Cossalitz vocatur* położonej obok Góry Chełmskiej odbiorca klasztor białobocki określony został jako *ecclesie sancti Petri de Belboch*, a nie jak powyżej jako gród (zamek) św. Piotra. Taka sama inskrypcja występuje na dyplomach z lat 1224–1254⁶⁸. Do zapisu nadań dla opata i konwentu grodu św. Piotra w Białobokach wrócono w 1266 r. i powtórzono go w licznych dokumentach od 1269 do 1460 r.⁶⁹ Już w 1740 r. A.G. Schwartz uznał, że nazwa *sancti Petri castrum* nie oznaczała obronnego grodu wczesnośredniowiecznego⁷⁰. Ten zaś wraz z okręgiem grodowym znajdował się w pobliskim Trzebiatowie i należał do kasztelanii kamieńskiej⁷¹. Jesteśmy zdania, że „gród św. Piotra” oznaczał siedzibę

⁶⁶ H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. I, Stettin 1924, s. 15; W. Sommerfeld, *Geschichte der Germanisierung des Herzogtums Pommern*, Leipzig 1896, s. 81, 82; K. Ślaski, *Zaludnienie puszczy Polski zachodniej w okresie do XIV w.*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych 1955, t. XVI, s. 70, 71; Th. Kantzow, *op. cit.*, t. I, s. 202, p. 557.

⁶⁷ PU, I, nr 146–147.

⁶⁸ *Ibidem*, nr 163, 222, 244.

⁶⁹ Dla przykładu: PU, II, nr 805, 882, 1144, 1324, X, nr 5465, XI, nr 6352; APSzcz., Regesten, reg. reg. 86 z 1350 r., 133 z 1358 r., 109 z 1460 r.

⁷⁰ A.G. Schwartz, *Pommersch-Rügensch Lehn-Historie enthalend die zum Lehnswesen dieses Landes gehörige Gesch.*, Greifswald 1740, s. 231.

⁷¹ J. Spors, *Organizacja*, s. 70 i n., s. 87. Gród Trzebiatów przekazała księżna Anastazja, córka Mieszka Starego, a żona Bogusława I, konwentowi białobockiemu na założenie nowego klasztoru żeńskiego norbertanek. Siostry osadzone w latach 1227–

konwentu, a więc klasztor z kościołem konwentualnym oraz z zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarczymi. Takiego zdania był też H. Heyden⁷². Nie można jednak zgodzić się z poglądem, jakoby *castrum sancti Pertii* „nie przyjęło się jednak”⁷³. Występuje ono jeszcze w dokumentach z lat 1467, 1489 i 1516⁷⁴.

Od drugiej połowy XIII do początków XVI w. klasztor w Białobokach określano też wezwaniem „świętych apostołów Piotra i Pawła”. Nie była to zmiana patrocinium, ponieważ w użyciu, jak podano wyżej, stosowano dawne wezwanie „gród św. Piotra”. W 1277 r. księżęta Barnim I i Bogusław IV (zm. 1309) lokowali miasto Trzebiatów na prawie lubeckim, przy czym połowa miasta i dochodów należeć miała do norbertanów. Do zakonników należeć miał też kościół miejski z ołtarzem świętych apostołów Piotra i Pawła⁷⁵. Tak samo podano w układzie księcia Bogusława IV z opatem białobockim w 1285 r.⁷⁶ Kult św. Piotra w Białobokach sięga najpewniej początków XIII w.

Od 1270 r. wystawiono dyplomy, których treść skierowana była do „klasztoru św. Piotra w Białobokach”, do „opata i konwentu klasztoru św. Piotra w Białobokach” oraz „dla opata klasztoru św. Piotra w Białobokach”⁷⁷. W pierwszych dziesięcioleciach XIV w. odbiorcami byli też imiennie wymienieni zakonnicy lub opat, przeor i szafarz zakonny klasztoru grodu św. Piotra w Białobokach⁷⁸. Odbiorców dokumentów określano też krótko, że są nimi opat z konwentem klasztoru w Białobokach⁷⁹.

W Białogardzie n. Parsętą znajdował się ważny wczesnośredniowieczny gród zachodniopomorski⁸⁰. Wraz z przyległymi terenami

1235 w przyległym do Trzebiatowa Wyszkwowie (PU, I, nr 222, 235, 378); R. Marciński, *O sprawie wiana Anastazji Mieszkówny, księżnej zachodniopomorskiej*, ZH, t. LII, 1987, z. 4, s. 21, 22, 24; zob. także, D. Wybranowski, *Rola polityczna możnowładztwa i rycerstwa w czasie regencji księżnych Ingardy i Mirosławy w latach 1220–1227. Przyczynek do dziejów Pomorza w czasach zwierzchności duńskiej w pierwszej połowie XIII wieku*, PZ, r. XVIII (XLVII), z. 1, 2003, s. 21.

⁷² H. Heyden, *Kirchengeschichte*, I, s. 75.

⁷³ SSS, t. VIII, cz. 2, s. 271.

⁷⁴ Regesten, reg. 111, reg. 118 i reg. 138.

⁷⁵ PU, II, nr 1061.

⁷⁶ *Ibidem*, nr 1327.

⁷⁷ PU, II, nr 916, 941, 1029, VII, nr 4350, 4352, IV, nr 2599, 2600, V, nr 2741, 3357.

⁷⁸ PU, VII, nr 4254, 4537, 4593.

⁷⁹ Np. PU, IV, nr 2308, 2581, 2582, 2592, VII, nr 4389, 4393, VIII, nr 4899, 4956, X, nr 5483, 5484, 5487.

⁸⁰ J. Spors, *Organizacja*, s. 8, 36. Kasztelanię białogardzką i w jej ramach krainę

wiejskimi stanowił on integralną część szerzej rozumianego zaplecza gospodarczego. Parsęta łączyła Białogard z Kołobrzegiem i jego okolicami oraz wiązała z obszarem całego dorzecza. Na wiek IX lub pierwszą połowę X datuje się powstanie grodu usytuowanego w widłach Parsęty i Liśnicy⁸¹. Położony on był na ważnych szlakach handlowych⁸². H. Knie wskazał, że gród i podgrodzie spalone zostały przez księcia Bolesława Krzywoustego w 1102 r. i 1107 r.⁸³ Św. Otto z Bambergu w drodze powrotnej z pierwszej wyprawy misyjnej w 1124 r. dotarł do Białogardu i założył w nim kościół p.w. Wszystkich Świętych, „jakoby dla dopełnienia wszystkich swoich trudów”⁸⁴. W drugiej połowie XIII w. rezydował w Białogardzie książę Przybysław II z Parchimina⁸⁵. 2 VIII 1299 r. książę Bogusław IV założył miasto na prawie lubeckim i określił jego granice. W mieście lokacyjnym znajdował się kościół p.w. NMP⁸⁶. Z lat 1275–1491 znanych jest dziesięciu proboszczów⁸⁷. W XIV i XV w. Białogard był dużym ośrodkiem religijnym. Poza murami miasta znajdowała się kaplica św. Jerzego ze szpitalem dla trędowatych. Od strony wschodniej miasta istniała kaplica ze szpitalem p.w. św. Jakuba. Na przedmieściach funkcjonowały też kaplice p.w. Ducha Św. i św. Gertrudy. W XVI stuleciu czterokrotnie trawiły miasto pożary. Po pierwszym wielkim pożarze z 1506 r. na miejscu kaplicy św. Jakuba zbudowano kościół szachulcowy p.w. św. Piotra⁸⁸. Pierwsza wzmianka źródłowa o nim pochodzi z 1540 r.⁸⁹ Był to więc kościół nowożytny.

Gardz (Gardziec na Rugii) był lokalnym ośrodkiem kultu pogańskiego, w którym czczony był Perwit, bożek o pięciu twarzach⁹⁰.

białogardzką umieszczał K. Ślaski, *Podziały terytorialne Pomorza w XII i XIII wieku*, Poznań 1960, s. 150–160, 190, 191.

⁸¹ W. Łosiński, *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VI–X/XI w.)*, Wrocław 1972, s. 317.

⁸² B. Popielas-Szultka, *Rozwój przedlokacyjnego Białogardu i jego zaplecza osadniczego*, „Rocznik Koszaliński” 1981 (dalej cyt. Roczn. Kosz.), nr 17, s. 76.

⁸³ H. Knie, *Z problematyki badań nad Białogardem i okolicą*, „Szczecin” 1957, z. 3, s. 55 i n.; A. Wędzki, *Białogard*, w: SSS, t. I, Wrocław 1961, s. 111.

⁸⁴ B. Popielas-Szultka, *Rozwój*, s. 79.

⁸⁵ D. Wybranowski, *Upadek polityczny księcia Przybysława II, pana na Dobrej, Białogardzie i Olesznie, a sprawa likwidacji enklaw wpływów brandenburskich na Pomorzu Zachodnim do 1291–1292 roku*, PZ, r. XIV (XLIII), 1999, z. 2, s. 7–21.

⁸⁶ PU, III, nr 1902; B. Popielas-Szultka, *Rozwój*, s. 83.

⁸⁷ H. Heyden, *Pommersche Geistliche*, s. 67.

⁸⁸ Z. Szultka, *Dzieje ziemi białogardzkiej od XIII do połowy XVII wieku*, w: *Dzieje ziemi białogardzkiej*, red. A. Czarnik, Poznań 1972, s. 106, 107.

⁸⁹ H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54.

⁹⁰ Th. Kantzow, *op. cit.*, t. II, s. 179, p. 476.

W 1232 r. książę rugijski Wisław I (ur. 1217/1218., zm. 1255 lub 1256) nadał dla kaplicy w Gardzcu (in Charenz) wieś Gawronę (Gawarne) i sześć grzywien czynszu z karczmy w Gynst (Gingst)⁹¹. W 1237 r. świadkiem na bulli papieża Grzegorza IX był proboszcz Aleksander⁹². W 1396 r. kościół parafialny nosił wezwanie św. Piotra⁹³ i być może miał je już w XIII w.

Dla Kagenort w archidiakonacie Stołpie z lat 1307–1519 znanych jest pięciu proboszczów, ale ani razu nie podano wezwania kościoła, przy którym posługiwali. Późna wzmianka o Łące św. Piotra może wskazywać, że i tu, raczej w czasach nowożytnych, istniały tradycje kultu św. Piotra⁹⁴.

Kluczewo, położone niedaleko od Pyrzyce, książę Otto I (ur. 1279, zm. 1344) w 1305 r. sprzedał cystersom kołbackim⁹⁵. Kościół wymieniony został w 1360 r., ale jego wezwanie św. Piotra pochodzi dopiero z 1599 r. Było to najpewniej patrocinium z czasów nowożytnych⁹⁶.

Kołobrzeg ma wczesną metrykę powstania. U schyłku IX w. powstał tu gród o powierzchni 1 ha⁹⁷. W omawianym czasie lub najpóźniej w początkach X stulecia nabrał cech osiedla wczesnomiejskiego i pełnił funkcję centrum życia społeczno-politycznego, a następnie kościelnego nadparsęckiego plemienia⁹⁸. Dla rozwoju i rangi nadmorskiego ośrodka wielkie znaczenie miały kołobrzesckie saliny oraz jego położenie na trzech ważnych szlakach handlowych⁹⁹. Tu w 1000 r. powołano siedzibę pierwszego biskupstwa pomorskiego, obejmującego całe Pomorze i podlegającego arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu¹⁰⁰. Zdaniem L. Leciejewicza kościół katedralny Reinberna wzniesiono wewnątrz obwałowań i mogła to być początkowo świątynia drewniana. Na początku 1125 r. przybył do Kołobrzegu św. Otto z Bambergu

⁹¹ PU, I, nr 284; wieś Gawrona położona 10 km od Bergen, Gingst 12 km od Bergen.

⁹² PU, I, nr 342.

⁹³ H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 54; *idem*, *Pommersche Geistliche*, s. 41, 42.

⁹⁵ PU, IV, nr 2232, 2241.

⁹⁶ H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54.

⁹⁷ L. Leciejewicz, *Kołobrzeg — wczesne miasto na pomorskim wybrzeżu Bałtyku*, w: *Salsa Cholbergensis*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Kołobrzeg 2000, s. 75; *idem*, *Kołobrzeg*, w: SSS, t. II/2, 1965, s. 445–447.

⁹⁸ W. Łosiński, *Osadnictwo plemienne w dorzeczu Parsęty we wczesnym średniowieczu*, w: *Salsa Cholbergensis*, s. 19; G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. II, Poznań 1988, s. 499 i n.

⁹⁹ J. Walachowicz, *Regulacja prawna funkcjonowania salin i solarzy kołobrzesckich w średniowieczu*, PZ, r. VII (XXXVII), 1992, z. 1, s. 5 i n.

¹⁰⁰ L. Leciejewicz, *Kołobrzeg*, s. 76; S. Rosik, *Reinbern — salsae Cholbergensis ecclesiae episcopus*, w: *Salsa Cholbergensis*, s. 85–93.

i wznosił kościół p.w. NMP, a przed 1219 r. powstała przy nim kapituła¹⁰¹. W bulli papieża Innocentego II z 1140 r. zatwierdzającej biskupowi Wojciechowi biskupstwo wolińskie Kołobrzeg wymieniony był jako siedziba kasztelanii z salinami, cłem, targiem i karczmy z przynależnościami. W grodzie kołobrzesckim obok świątyni NMP istniała też kaplica p.w. św. Piotra. Dowiadujemy się o niej dopiero z pierwszych lat XIV w. W 1303 r. biskup kamieński Henryk v. Wachtoltz (1302–1317), ustalając archidiaconaty i ich granice, katedralnemu kościołowi kamieńskiemu przyznał wieś Dębogórę w ziemi kołobrzesckiej, która niegdyś należała do kaplicy kołobrzesckiej, obecnie zburzonej (zniszczonej). W zatwierdzeniu biskupim z 1309 r. dla tegoż odbiorcy podano, że wieś Dębogóra od dawna (*ab antiquo*) należała do kaplicy św. Piotra *nunc diruptam*¹⁰². Wezwanie św. Piotra, ale tym razem wspólnie ze św. Pawłem, nadano kaplicy położonej przed miastem i potwierdzonej w 1427 r.¹⁰³ Możliwe, że patrocinium kaplicy grodowej św. Piotra sięga XII lub XIII w.

W La s k a c h koło Kamienia kult św. Piotra znany jest od 1288 r., a w Manowie (koszalińskie.) wzmianki z drugiej połowy XVI w. potwierdzają, że w 1534 r. i 1561 r. tutejszy kościół był pod wezwaniem św. Piotra¹⁰⁴.

W leżących w pobliżu Szczecina Policach¹⁰⁵, których granice określono w 1276 r.¹⁰⁶, znajdowała się siedziba parafii. W konfirmacji margrabiów brandenburskich z 1299 r. dla kościoła Mariackiego w Szczecinie wymieniono patronat parafialny nad kościołem w Policach¹⁰⁷. Wezwanie kościoła św. Piotra znane jest z 1345 r.¹⁰⁸, więc ma czternastowieczną metrykę.

Kościół św. Piotra w Słupsku n. Słupią zbudowany został na najwyższym wzniesieniu po prawej stronie rzeki, gdzie obecnie znajduje się kościół p.w. Serca Jezusowego, przy biegnącej do niego ulicy

¹⁰¹ L. Leciejewicz, *Kołobrzeg w okresie wczesnofeudalnym (do roku 1255)*, w: *Dzieje Kołobrzegu (X–XX wiek)*, red. H. Lesiński, Poznań 1965, s. 23.

¹⁰² PU, IV, nr 2089, 2566; L. Leciejewicz, *Gdzie zostały umieszczone pierwsze siedzi- by biskupie na Pomorzu?*, „Zeszyty Kulickie” 2001, nr 2, s. 23.

¹⁰³ PU, III, nr 1453.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr 1452; H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54.

¹⁰⁵ O pochodzeniu nazwy Police od pola zob. F. Grucza, *Nazwy miejscowe i wodne Szczecina oraz najbliższej okolicy*, w: *Pradzieje Szczecina*, t. I, red. W. Filipowiak, G. Labuda, Warszawa–Poznań 1983, s. 20.

¹⁰⁶ PU, II, nr 1025.

¹⁰⁷ *Ibidem*, III, nr 1909.

¹⁰⁸ H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54.

św. Piotra. Wzgórze to, położone w sąsiedztwie obecnego cmentarza, w minionych wiekach stanowiło półwysep oblany wodą, co widoczne jest też obecnie. Parafia ta należała do najważniejszych na Pomorzu Gdańskim, a powstała najpewniej między 1218 a 1236 r. (zob. poniżej)¹⁰⁹. Wezwanie św. Piotra znane jest z Polski od X w. W diecezji wrocławskiej patrocinium to nadawano kościołom od wczesnego średniowiecza do XVI w. włącznie¹¹⁰. W dokumencie księcia Świętopełka II z marca 1240 r., w którym kapelan Herman otrzymał wieś Ryczewo w zamian za dwa konie, zaznaczono, że położona jest ona *in Zlupensi dyocesi sitam*¹¹¹. Parafia św. Piotra obsługiwała głównie mieszkańców prawobrzeżnego Słupska i bliżej lub dalej położone wsie. Chronologia budowy świątyni przypadła najpewniej na pierwszą połowę XIII w. (po wzniesieniu kaplicy grodowej)¹¹². W świetle falsyfikatu z datą 1243 r. występował w Słupsku proboszcz Rudolf. Urząd ten sprawował w latach 1236–1243, najogólniej w drugiej ćwierci XIII w.¹¹³ W 1260 r. proboszczem kościoła był Jan¹¹⁴. W 1281 r. książę Mściwój II (ur. ok. 1220, zm. 1294) nadał opatowi i zakonnikom z Białoboków kościół św. Piotra Apostoła w Słupsku z dziesięcinami i przynależnościami, które od bardzo dawna (*antiquitus habuit*) posiadają i obecnie, mianowicie wieś Karzcinno z dziesięciną należącą do klasztoru od czasu powstania kościoła św. Piotra oraz dziesięciny z pięciu następujących wsi: Lubunia, Stanięcia, Objazdy, Bukowa i Żelaza, a także dziesięciny od poddanych księcia przynależnych

¹⁰⁹ Por. S. Kujot, *Kto założył parafie w diecezji chełmińskiej*, cz. I, Toruń 1903, s. 351; W. Łęga, *Spoleczeństwo i państwo gdańsko-pomorskie w XII i XIII w.*, Poznań 1956, powstanie parafii w Słupsku datuje na lata 1150–1295, *ibidem*, mapa po s. 224.

¹¹⁰ K. Maziarz, *Wezwania kościołów św. Piotra oraz św. Pawła w diecezji wrocławskiej w okresie przedkrzyżackim*, RG, t. LXVIII, 1988, z. 1, s. 28 i n. Pierwotna bazylika poznańska wzniesiona przez Mieszka I poświęcona była św. Piotrowi — J. Nowacki, *Kościół katedralny w Poznaniu. Studium historyczne. Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. I, Poznań 1959, s. 53.

¹¹¹ *Pommerellisches Urkundenbuch* (dalej cyt. PU), hrsg. v. M. Perlbach, Danzig 1882, nr 70.

¹¹² W. Łęga, *Spoleczeństwo*, s. 222, powstanie kaplicy grodowej NMP ustalił na lata 966–1025.

¹¹³ PU, nr 410; J. Spors, *W kwestii autentyczności dokumentu biskupa kujawskiego Michała dla joannitów lubiszewskich z roku 1243 wzmiankowującego wśród świątków proboszcza słupskiego Rudolfa*, „Rocznik Słupski” 1990/1991 (dalej cyt. Roczn. Słup.), s. 161, 163.

¹¹⁴ PU, II, nr 684.

do omawianej parafii¹¹⁵. Na wczesną metrykę wzniesienia kościoła św. Piotra wskazują jego bardzo dawne uposażenia (możliwe, że zbudowano go w miejscu kultu pogańskiego) oraz fakt, że parafia była rozległa i należały do niej wsie, poczynając od położonego na południe od Słupska Lubunia do osad sięgających na północy niemal jeziora Gardno. Kilka lat później książę Mściwój II, za zgodą księcia wielkopolskiego Przemysła II (1257–1296), zatwierdził opatowi w Białobokach, który sprawował opiekę i zarząd nad norbertankami słupskimi, *ecclesiam beati Petri* w Słupsku¹¹⁶.

Stralsund (Strzałów) był jednym z głównych miast hanzeatyckich. Był też jednym z największych na Pomorzu Zachodnim ośrodków życia religijnego. W mieście funkcjonowały trzy parafie: przy kościele św. Mikołaja na Starym Mieście (wzm. 1276), św. Jana w klasztorze franciszkanów i św. Katarzyny w cenobium dominikanów. Ponadto istniały też następujące obiekty sakralne: św. Jakuba (wzm. 1303), NMP (wzm. 1298) w Nowym Mieście. Konwent franciszkanów osiadł w Strzałowie w 1254 r., dominikanów w 1251 r., a brygidek w 1421 r. Istniała też kaplica św. Anny (po 1480 r.), Apolonii (1416 r.), Ducha Św. w 1256 r., św. Gertrudy (przed 1322 r.), św. Marka (od około 1470 r.), Marii Magdaleny (1350–1421) i szpital św. Jerzego (od 1278 r.)¹¹⁷. W tak wielkim centrum religijnym nie zabrakło też kościoła p.w. św. Piotra w Nowym Mieście Strzałowie. Pierwsza wzmianka o nim pochodzi z 1272 r., ale jego początki mogą sięgać lat czterdziestych XIII w.¹¹⁸

Thomas Kantzow w XVI w. zanotował, że „Szczecin najstarszym jest miastem na Pomorzu, lecz jeszcze przed niewiele laty mniejsze było niż Strzałów i Gryfia. Od kiedy jednakże książęta mają tu swój dwór, miasto nadzwyczaj urosło, bardzo przewyższa Gryfię i niewiele brakuje mu do Strzałowa”¹¹⁹. Szczecin w średniowieczu był też jednym z największych miast portowych południo-

¹¹⁵ PU, nr 285, 330; J. Spors, *Z problematyki trzynastowiecznego Słupska. Kościoły słupskie na tle aglomeracji osadniczej*, ZH, t. XLIII, 1978, z. 1, s. 13–15; B. Popielas-Szultka, *Kościoły i kaplice w średniowiecznym Słupsku*, w: *Z dziejów chrześcijaństwa*, t. I, red. P. Kurenda, M. Wołos, Poznań 2007, s. 18, 19.

¹¹⁶ PU, nr 437 z 1288 r.

¹¹⁷ Th. Kantzow, *op. cit.*, t. II, s. 246, p. 53; PU, VII, nr 4332, II, nr 625, 746.

¹¹⁸ H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54; PU, VI, nr 3536. Początki Nowego Miasta Strzałowa sięgają 1240 r. — G. Kratz, *Die Städte der Provinz Pommern*, Berlin 1865, s. 435, 436, p. 3.

¹¹⁹ Th. Kantzow, *op. cit.*, t. II, s. 248.

wego wybrzeża Bałtyku¹²⁰. Zrozumiałe jest więc, że znajdowały się w nim liczne obiekty sakralne. W mieście były dwie kolegiaty: NMP (Fundacja Mariańska od 1261–1263 r.)¹²¹, której prepozyt był równocześnie proboszczem w kościele św. Piotra, i kolegiata przy kościele św. Ottona działająca od 1346 r.

Już w pierwszej ćwierci XII w. (1124 r.), w czasie pierwszej misji na Pomorzu, św. Otto z Bambergu wznosił kościoły św. Wojciecha i św. Piotra. Ten pierwszy zburzony był już w 1128 r. i w czasie drugiej misji biskup szukał schronienia przy kościele św. Piotra¹²². Dla napływowej niemieckiej ludności Szczecina kupiec Beringer ufundował w 1187 r. kościół p.w. św. Jakuba, który był benedyktyńskim przeoratem¹²³. W XIII w. istniał kościół szpitalny Ducha Św. Od około 1300 r. poświęcony jest kościół św. Gertrudy na Łasztowi, a przed miastem kościół św. Jerzego. W Szczecinie działało bractwo kalendowe, mające siedzibę przy bramie Młyńskiej. W 1441 r. istniał też kościół św. Elżbiety. W samym mieście były dwa klasztory i jeden przed miastem. Pierwsze przybyły do Szczecina w 1243 r. cysterki i osiedliły się koło bramy Panieńskiej. Drugi to klasztor franciszkanów z kościołem św. Jana Ewangelisty. Przed miastem zaś, w Grabowie, założony został w 1360 r. klasztor kartuzów¹²⁴.

Interesujący nas najbardziej kościół parafialny św. Piotra, zbudowany w 1124 r., znajdował się w okolicy stanowiącej pierwotnie łagodny stok ograniczony od południa głębokim parowem, natomiast od północno-wschodniej — obniżeniem terenu. Ku zachodowi dno parowu znajdowało się co najmniej na wysokości 12–13 m nad poziomem wód¹²⁵. Z powodu sąsiedztwa osady słowiańskiej i niemieckiej z kościołami św. Piotra i św. Jakuba w 1237 r. zaszła potrzeba dokładnego wytyczenia granic parafii. Książę Barnim I stwierdził, że: „Słowianie zaś mieszkający wewnątrz umocnień niech szukają

¹²⁰ B. Wachowiak, *Najstarszy port Szczecina*, Gdańsk 1955, s. 8 i n.

¹²¹ PU, XI, Register, s. 94 i n.

¹²² H. Heyden, *Die Kirchen Stettins und ihre Geschichte*, Stettin 1936, s. 26.

¹²³ PU, X, Register, s. 78, XI, Register, s. 95.

¹²⁴ *Protocollen*, H. 1, nr 51, s. 59, p. 4; Th. Kantzow, *op. cit.*, t. II, s. 248, p. 59. W Szczecinie mieli też swój dwór cystersi kołbaccy. — E. Gwiazdowska, *Darstellungen der Klosteranlagen in der Ikonographie Stettins vom 16. bis zum 19. Jahrhundert, Stralsunder Beiträge*, Bd. IV: *Klöster und monastische Kultur in Hansestädten*, Rahden/Westf. 2003, s. 210.

¹²⁵ W. Filipowiak, *Źródła archeologiczne pradziejów Szczecina*, w: *Historia Szczecina*, t. I, s. 31.

posług kościelnych przy kościele św. Piotra, który położony jest poza umocnieniami, także wszystkie słowiańskie wioski, które leżą po lewej ręce królewskiej drogi do Przęcławia, niech należą do św. Jakuba, a te po prawej [stronie B. P-Sz.] niech należą do św. Piotra”¹²⁶. W tym samym roku 1237 patronat nad kościołem św. Piotra książę Barnim I darował klasztorowi św. Michała pod Bambergiem¹²⁷. Po sprowadzeniu cysterek w 1243 r. książę Barnim I zatwierdził im kościół św. Piotra z wszystkimi przynależnościami¹²⁸. Jego proboszczem w 1252 r. był Jan¹²⁹. W 1261 r. książę Barnim I, za zgodą biskupa kamińskiego Hermana, kapitule z dwunastoma kanonikami w Szczecinie ofiarował kościół parafialny św. Piotra z kaplicami NMP i św. Mikołaja, których na rzecz kapituły zrzekły się szczecińskie cysterki¹³⁰. Z następnego dyplomu dowiadujemy się, że siostry zrezygnowały z samych kościołów, ale zatrzymały dla siebie należące do nich dochody¹³¹. Jednak kanonicy próbowali przejąć wieś Ustowo należącą do kaplicy mariańskiej. Dlatego Barnim I w 1267 r. odnowił darowiznę tej wsi dla klasztoru¹³². W zatwierdzeniu dóbr i posiadłości przez księcia Bogusława IV (ur. 1254/1255, zm. 1309) dla cysterek wymieniono kościół św. Piotra (przy którym znajdował się cmentarz) wraz, tym razem, z kościołami NMP i św. Mikołaja¹³³. W 1286 r. rezydencją kapituły był kościół NMP¹³⁴. Natomiast w 1289 r. w confirmacji książąt Bogusława IV, Barnima II (ur. 1274, zm. 1295) i Ottona I (ur. 1279, zm. 1344) kanonicy „prawnie i rozumnie” zrezygnowali na rzecz cysterek z uposażenia kościołów św. Piotra, NMP i św. Mikołaja¹³⁵. Kiedy w 1299 r. margrabiowie brandenburscy brali w opiekę kościół Mariacki w Szczecinie, zatwierdzili też mu kościół św. Piotra położony obok murów miejskich, kaplicę św. Mikołaja w mieście oraz kościół NMP z miejscem, przy którym rezyduje kapituła¹³⁶. Także w przywileju księcia Barnima III (1300–1368) z 1334 r.

¹²⁶ PU, I, nr 348.

¹²⁷ *Ibidem*, nr 349.

¹²⁸ *Ibidem*, nr 415; zob. też nr 416.

¹²⁹ *Ibidem*, nr 554.

¹³⁰ *Ibidem*, II, nr 698.

¹³¹ *Ibidem*, nr 699.

¹³² *Ibidem*, nr 827; H. Hoogeweg, *Die Stifter*, Bd. I, s. 462; H. Heyden, *Die Kirchen*, s. 27.

¹³³ PU, II, nr 1124.

¹³⁴ *Ibidem*, nr 1405.

¹³⁵ *Ibidem*, III, nr 1498.

¹³⁶ *Ibidem*, nr 1909.

przypomniano, że cysterki zrezygnowały na rzecz kanoników szczecińskich z trzech wymienionych kościołów¹³⁷.

Ostatni raz w znanych dyplomach wezwanie kościoła św. Piotra w Szczecinie występuje w 1393 r. Wtedy wdowa Cecylia Reze przed pielgrzymką do Rzymu sporządziła bogaty testament dla osób i instytucji kościelnych, w tym dla interesującego nas kościoła¹³⁸. W uwagach i wykazie kościołów szczecińskich sporządzonych przez v. Rohde z 1535 r. odnotowano, że przy kościele św. Piotra jest duchowny Jerzy Krokow, który ma rocznie ledwie dwanaście guldenów dochodów, z których nie może się utrzymać. Dlatego przekazano mu sam kościół, w którym są jeszcze srebrne obrazy, monstrancje, obrusy ołtarzowe, beneficja i inne renty. Poproszono, żeby parafia została zwizytowana. Starszymi kościoła św. Piotra byli wtedy dwaj rajcy miejscy: Hans Lubbeke i Achim Belitz¹³⁹.

W projekcie uchwały dotyczącej kościoła św. Piotra z 1539 r. ustalono, że srebra, które zabrała rada miejska, powinny być kościołowi zwrócone, sprzedane, a dochód z nich ma być przeznaczony dla służby kościelnej. Miano powołać radę złożoną z przedstawicieli parafii i dwóch diakonów. Ci ostatni powinni być powołani przez ksiąźącego antmana (zarządcę domeny szczecińskiej). Postanowiono też, że należy sporządzić matrykuły tego kościoła¹⁴⁰.

Powyżej wykazano, że kościół od czasu powstania w pierwszej ćwierci XII w. do lat czterdziestych XVI w. był pod wezwaniem św. Piotra, a nie jak ustalił H. Heyden — św. Piotra i Pawła. Podwójne wezwanie szczecińskiego kościoła badacz ten oparł na wzmiance z *Żywota św. Ottona* napisanego przez mnicha z Prüfening. Tymczasem drugi z autorów *Żywota biskupa Ottona* — Ebbo, wymienił tylko patrona św. Piotra. Ponieważ Ebbo znał osobiście misjonarza Pomorza Zachodniego, a żywot napisał na podstawie relacji Udalryka, który towarzyszył Ottonowi w drugiej podróży misyjnej na Pomorze, a podczas pobytu w Szczecinie misjonarze znaleźli schronienie w kościele św. Piotra, wydaje się niemożliwe, aby informacja o wyłącznym patrocinium św. Piotra tego kościoła była mylnie podana¹⁴¹.

¹³⁷ *Ibidem*, VIII, nr 5155.

¹³⁸ AP Szcz., Regesten zu den Urkunden des Cistercienser Nonnenklosters von Stettin. Zbiór starych inwentarzy archiwalnych, sygn. 1146 (27), reg. 118.

¹³⁹ *Protocolle*, H. 1, nr 51, s. 38, 39.

¹⁴⁰ *Ibidem*, nr 34 h, s. 306, 307.

¹⁴¹ *Ebonis vita S. Ottonis episcopi Babenbergensis*, ed. K. Liman, J. Wikarjak, w: MPH s.n., t. VII, cz. 2; *Pomorze Zachodnie w żywotach św. Ottona z Bambergu*, wstęp. G. Labuda, tłum. J. Wikarjak, Warszawa 1979, s. 103, p. 37.

Kiedy w ostatnim ćwierćwieczu XVIII w. dziejopis J.B. Steinbrück pisał historię cysterek szczecińskich, podał, „że nasz kościół św. Piotra książę Barnim ufundował”¹⁴².

W Wolgast (Wołogoszczy), znacznym ośrodku grodowo-miejskim Pomorza Zachodniego, pierwszy kościół założył św. Otto z Bambergu w czasie drugiej misji na Pomorzu w 1128 r. Proboszcz Guztimar (Gutztimarus) znany jest z 1229 r., a trzynastu następnych z lat od 1243 do 1489 r.¹⁴³ Znajdowały się tu w średniowieczu kościoły Mariacki, św. Jakuba, św. Michała oraz klasztor cysterek. Przy fundacji ołtarza św. Katarzyny Dziewicy w 1343 r. podano, że ma on być założony *in ecclesia beati Petri*¹⁴⁴.

Patrocinium św. Piotra miały też cztery ołtarze, jeden wikariat i dwa bractwa¹⁴⁵. Ponadto w Manowie było Drzewo św. Piotra i Ryba św. Piotra¹⁴⁶.

Wezwanie św. Pawła występowało w biskupstwie kamieńskim tylko w dwóch miejscowościach. Pierwszy kościół znajdował się w B o b b i n i e na Rugii. Był to w średniowieczu znany kościół pielgrzymkowy. Pierwsza o nim wzmianka pochodzi z bulli papieża Innocentego IV dla cysterek z Bergen z 1250 r., następna dopiero z 1499 r.¹⁴⁷

Wczesną metryką miał kościół św. Pawła w U z n a m i u na wyspie o tej samej nazwie. Tutejszy proboszcz Piotr świadczył na dyplomie księżnej Mirosławy¹⁴⁸. Kościół pod tym wezwaniem poświadczony jest w 1267 r., a w 1270 r. znajdował się przy nim cmentarz¹⁴⁹. W ciągu wieków od 1233 do 1522 r. znanych jest szesnastu proboszczów¹⁵⁰.

¹⁴² J.B. Steinbrück, *Das Jungfrauen Kloster in Stettin*, Stettin 1774, s. 15 i n.; H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart. Auf Grund des Steinbrück-Bergschen Manuskriptes*, I. Teil: *Der Regierungsbezirk Stettin*, Stettin 1903, s. 485, 486. Por. też plan Szczecina w 1589 r. według Bruina i Hogenberga. Zob. N. Kersken, *U schyłku średniowiecza (do 1474 r.)*, w: *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, red. J. M. Piskorski, Szczecin 1999, po s. 122.

¹⁴³ H. Heyden, *Pommersche Geistliche*, s. 37.

¹⁴⁴ *Idem*, *Kirchen Pommerns*, s. 54. Autor nie podał źródeł, dlatego wzmianki tej nie sposób określić źródłowo.

¹⁴⁵ *Idem*, *Pommersche Geistliche*, s. 54.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ PU, I, nr 522; H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54.

¹⁴⁸ PU, I, nr 293.

¹⁴⁹ *Ibidem*, II, nr 840, 907.

¹⁵⁰ H. Heyden, *Pommersche Geistliche*, s. 38, 39.

Wezwanie św. Pawła miały w biskupstwie także dwa ołtarze, dwa wikariaty, a w Bobbinie Drzewo św. Pawła¹⁵¹.

Anklam (Taglim) — średni ośrodek w rzędzie miast zachodniopomorskich — należał do archidiakonatu w Stołpie nad Pianą i był dużym ośrodkiem religijnym. Istniały tu dwie parafie. Pierwsza p.w. NMP z ołtarzem św. Jana i druga św. Mikołaja z ołtarzami NMP i św. Jana Ewangelisty. Z parafii Mariackiej, z okresu kilku stuleci (od 1296 do 1531 r.), znanych jest jedenastu proboszczów, a przy farze św. Mikołaja — dwunastu (1300–1533). Ponadto z lat 1257–1365 przy dalszych trzech proboszczach brak wskazania, przy jakim probostwie pełnili służbę Bożą¹⁵². W mieście istniał także szpital Ducha Św.¹⁵³ Przed murami miasta były kaplica św. Jerzego¹⁵⁴, szpital św. Jakuba z cmentarzem także przed miastem, Św. Krzyża (wzm. w 1440 r.), klasztor augustianów eremitów¹⁵⁵ i kościół św. Piotra i Pawła, o którym wzmianka pochodzi z 1412 r.¹⁵⁶ Ostatnio wymieniony miał więc późnośredniowieczną metrykę.

Greifswald (Gryfia) — duże miasto zachodniopomorskie — było też silnym ośrodkiem życia religijnego. Istniała w nim parafia NMP z otaczającym ją cmentarzem i kościół parafialny p.w. św. Mikołaja również z cmentarzem. Były tu szpitale Ducha Św. i św. Jerzego oraz kościół św. Jakuba. Zakonne życie prowadzili tu dominikanie i franciszkanie gryfijscy¹⁵⁷. Kościół ostatnio wymienionych braci żebraczych w 1242 r. nosił wezwanie św. Piotra i Pawła¹⁵⁸. Warto dodać, że z miastem Gryfią graniczył klasztor cystersów w Eldenie, założony w 1207 r. przez rugijskiego księcia Jaromira.

Źródła informują również o kulcie Świętych apostołów w K o s z a l i n i e. W tutejszym kościele farnym w 1387 r. istniał ołtarz ku czci Wszystkich Świętych. Z pierwszych lat XVI w. wiadomo, że w kościele Mariackim był wspólny wikariat NMP, św. Piotra i Pawła, św. Tomasa, św. Katarzyny, św. Małgorzaty i św. Doroty. W kaplicy św. Katarzyny przed miastem znajdował się ołtarz NMP, św. Piotra i Pawła,

¹⁵¹ *Idem, Kirchen Pommerns*, s. 54; zob. p. 144.

¹⁵² *Idem, Pommersche Geistliche*, s. 40, 41.

¹⁵³ PU, II, nr 961.

¹⁵⁴ H. Hoogeweg, *Die Stifter*, Bd. II, s. 676.

¹⁵⁵ PU, IV, nr 2158.

¹⁵⁶ H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54; *Protocolle*, H. 1, nr 8, s. 68, p. 8–10.

¹⁵⁷ PU, V, Orts- und Personenregister, s. 615, 616; *ibidem*, nr 3305.

¹⁵⁸ H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54.

Katarzyny, Wawrzyńca i Wszystkich Świętych¹⁵⁹. Możliwe, że kult świętych w Koszalinie sięgał połowy XIV w.

Odnosnie do omawianego powyżej patrocinium w Łącku kamińskim mamy poświadczenie, że patroni ci występowali w 1288 r. *beatorum apostolorum Petri et Pauli*¹⁶⁰.

W Paŝewalku (Poździwołku) na Pomorzu Przednim nad rzeką Wkrą w 1168 r. był kościół targowy¹⁶¹. Od początku XII w. znajdował się w nim gród należący do księstwa pomorskiego. W drugiej połowie XII w. był ośrodkiem grodowym z targiem i kościołem. Najstarsza część miasta, zwana Dolnym Miastem, powstała już w pierwszej połowie XII w. Miasto lokowano w 1250 r.¹⁶² Pierwsza wizytacja kościołów w Poździwołku z czerwca 1535 r. wykazała, że w mieście były dwie parafie: p.w. NMP i św. Mikołaja¹⁶³. Wezwanie św. Piotra i Pawła, zdaniem H. Heydena, miał kościół klasztorny dominikanów, założony w 1272 r.¹⁶⁴ Z parafii poździwołskich, od XIV w. do lat trzydziestych XVI w., znanych jest czternastu proboszczów¹⁶⁵. Kościół św. Piotra i Pawła pochodził więc z trzeciej ćwierci XIII w.

Pyrzyce były grodem i ośrodkiem plemiennym Pyrzyczan znanych w pierwszej połowie IX w. Tu biskup Otto rozpoczął nawracanie Pomorzan na wiarę chrześcijańską. 3 VI 1124 r. Otto przybył do Pyrzyce i wznosił tu pierwszy kościół¹⁶⁶. Historię obiektów sakralnych średniowiecznych Pyrzyce odtworzył wnikliwie E. Rymar. Autor połączył badanie źródłowe z autopsją miejsc, gdzie znajdowały się lub znajdują się one obecnie w przestrzeni miasta i jego przyległościach. Podaje też nazwy dzisiejszych ulic Pyrzyce, a nawet parceli zamieszkujących współcześnie mieszkańców (podając ich nazwiska)¹⁶⁷. W związku z tym charakterystykę świątyń pyrzyckich, w tym najbardziej interesującej nas kaplicy i szpitala p.w. św. Piotra i Pawła, oprzemy głównie na ustaleniach ww. autora. Pyrzyce, miasto lokowane po 1230 r. (w 1261 r. *oppidum*), w 1284 r. (*civitas*) było bardzo waż-

¹⁵⁹ B. Popielas-Szultka, *Klasztory cysterek na Pomorzu Zachodnim w średniowieczu*, Słupsk 2006, s. 126, 128, 136.

¹⁶⁰ PU, II, nr 1452; H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54, omyłkowo podał, że kościół w Łącku kamińskim miał wezwanie św. Piotra.

¹⁶¹ PU, II, nr 51 a.

¹⁶² Th. Kantzow, *op. cit.*, t. I, s. 175, p. 466.

¹⁶³ *Protocolle*, H. I, nr 9.

¹⁶⁴ H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54; H. Hoogeweg, *Die Stifter*, Bd. II, s. 229.

¹⁶⁵ H. Heyden, *Pommersche Geistliche*, s. 46, 47.

¹⁶⁶ Th. Kantzow, *op. cit.*, t. I, s. 151, p. 408.

¹⁶⁷ E. Rymar, *Pyrzyce i okolice*, s. 91–108.

nym ośrodkiem życia religijnego na Pomorzu Zachodnim. W mieście znajdowała się siedziba archidiaconatu. Od 1297 r. do reformacji znanych jest dwudziestu siedmiu archidiaconów pyrzyckich¹⁶⁸. Zdaniem E. Rymara kościół Mariacki, jako parafialny, wymieniony w 1250 r. na Starym Mieście, istniał już od dawna. Otrzymały go augustianki pyrzyckie, nad którym aż do reformacji sprawowały patronat. W XIII w. siostry pobudowały klasztor z kościołem, też o wezwaniu maryjnym. Natomiast kościół w Nowym Mieście nosił, znane od 1312 r., wezwanie św. Maurycego. Wtedy funkcję kościoła parafialnego, w 1256 r. pełnioną przez kościół na Starym Mieście, przejął najpewniej kościół św. Maurycego po jego zbudowaniu w pierwszej ćwierci XIV w. (zachował się do dziś). Były w nim liczne ołtarze¹⁶⁹.

W średniowieczu działalnością charytatywną nad biednymi, sierotami, wdowami, starcami i w ogóle ludźmi chorymi, w tym nad chorymi zakaźnie, zajmował się Kościół. W miastach władze samorządowe przez prowizorów nadzorowały opiekę zdrowotną dla ludzi jej potrzebujących. Osadzano ich w szpitalach-przytułkach, które miały własne kaplice. W Pyrzychach było ich dużo: Ducha Św., św. Gertrudy, św. Michała, św. Jerzego, św. Agnieszki i św. Wawrzyńca — te ostatnie położone przed miastem — oraz kaplica i szpital św. Piotra i Pawła, też poza murami miasta¹⁷⁰. Ich początki sięgać mogą lat 1295–1344, bo pierwsze nadanie dla nich pochodzi od księcia szczecińskiego Ottona I (1295–1344), a zatwierdził je syn Ottona I książę Barnim III w 1363 r. W świetle źródła z 1493 r. kaplica i szpital miały podwójne wezwanie NMP i św. Piotra i Pawła¹⁷¹. Kaplica zlokalizowana była poza bramą Szczecińską, w miejscu późniejszego spichlerza (z XIX w.) i obecnego budynku bankowo-mieszkalnego przy placu Wolności. Kaplicę ze szpitalem przedstawia sztych M. Meriana z 1650 r., a szpital funkcjonował do 1793 r. W 1991 r. i 2000 r. odkryto ślady przykaplicznego cmentarza¹⁷². W Pyrzychach były też dwa klaszatory. Pierwszy augustianek (kwintynek) poza miastem i w mieście zakonu franciszkanów. Oba powstały za rządów w księstwie zachodniopomorskim księcia Barnima I¹⁷³.

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 106–108; PU, IV, nr 2082.

¹⁶⁹ E. Rymar, *Pyrzyce i okolice*, s. 91–95.

¹⁷⁰ *Protocollen*, H. 1, nr 38 a, s. 322; E. Rymar, *Pyrzyce i okolice*, s. 96–99.

¹⁷¹ *Diplomatische Beiträge*, nr 788.

¹⁷² E. Rymar, *Pyrzyce i okolice*, s. 98–99.

¹⁷³ *Ibidem*, s. 99–106.

Szczecin — Świerczewo (obecna dzielnica miasta) występuje w źródłach od 1253 r., kiedy to książę Barnim I nadał mieszczanom szczecińskim wypływającą ze Świerczewa strugę oraz zakazał kupna zboża w swoim kraju przez obcych w okresie od żniw do Wielkanocy¹⁷⁴. W 1297 r. książę Otto I poświadczył, że według zeznania rycerza Konrada v. Elsholta i licznych mieszczan Szczecina Rudolf v. Möhringen swój dwór w Świerczewie sprzedał Janowi Schelemu starszemu, mieszczaninowi ze Szczecina, i przekazał przed biskupem kamieńskim Jaromirem¹⁷⁵. H. Heyden ustalił, że w 1424 r. w Świerczewie istniała kaplica pod wspólnym wezwaniem św. Piotra i Pawła, Jodocusa i św. Katarzyny¹⁷⁶. Możliwe, że kult książąt apostołów w Szczecinie-Świerczewie istniał już pod koniec XIV w.

Na terytorium Nowej Marchii w sprawach kościelnych oddziaływało aż sześć biskupstw. Zasadniczo jednak na obszarze właściwej Nowej Marchii (z wyjątkiem Kostrzyna, Torzymia, Kalisza Pomorskiego i Wałcza) władzę kościelną sprawowało biskupstwo kamieńskie¹⁷⁷. Patrocinia w nowomarchijskiej części diecezji kamieńskiej od XIII do XVI w. opracował E. Rymar. Poniżej podajemy więc ustalenia tego badacza. W Brandenburgii św. Piotr był patronem kościoła katedralnego w Brandenburgu i w kościołach w Stendalu, Seehausen, Köln, Frankfurtie oraz ołtarzy św. Pawła w Brandenburgu, Frankfurtie i Berlinie. Kult św. Piotra i Pawła jest dobrze potwierdzony w źródłach dla miasta Chojny. W tutejszym kościele klasztorным augustianów w 1388 r. poświęcono ołtarz świętych. W kościele parafialnym był ołtarz św. Piotra i Pawła, Chrystusa, NMP i św. Doroty. Następny ołtarz, znany z 1408 r., miał wspólne wezwanie świętych apostołów, Chrystusa, NMP, św. Katarzyny, św. Gertrudy i św. Erazma. Także dalsze dwa ołtarze, poświęcone w 1412 r. i 1423 r., również miały współpatronów. W Cedyni, w klasztorze cysterek, na kult św. apostoła wskazuje nazwa kościoła — *Peterkirche*. W kościele parafialnym w Dobiegniewie istniał ołtarz świętych (1492). Także w Myśliborzu, w kościele parafialnym, ołtarz ufundowany przez margrabiego Alberta III nosił wezwanie książąt apostołów, Boga i NMP. W kościele parafialnym w Strzelcach przy ołtarzu tutejszego bractwa kalendowego czczono interesujących nas świętych. Możliwe,

¹⁷⁴ PU, I, nr 568.

¹⁷⁵ *Ibidem*, III, nr 1818.

¹⁷⁶ H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 54.

¹⁷⁷ J. Wałachowicz, *Geneza i ustrój polityczny Nowej Marchii do początków XIV wieku*, Warszawa-Poznań 1980, s. 85, s. 91.

że również w kościele parafialnym w Choszczynie wciąż otoczone były drewniane figury świętych, a w Lipianach, także w kościele parafialnym, rzeźba świętych z XV w.¹⁷⁸ Rozwój kultu św. Piotra i Pawła w Nowej Marchii przypada więc na ostatnie ćwierćwiecze XIV w. i XV stulecie. Nieraz nazwy toponastyczne przypominają dawny kult św. Piotra, jak wieś *Petershagen* (Pęciszewko) położona na południe od Darłowa.

Ponadto, według H. Heydena, wezwanie św. Piotra i Pawła wraz ze współpatronem miał jeden kościół, jedna kaplica, ze współpatronem dalsza jedna kaplica, dwadzieścia dwa ołtarze, dalsze dwa ołtarze również ze współpatronem, dziewięć wikariatów i dalsze trzy ze współpatronem, dwie gildie i wizerunki świętych na pieczęci biskupa kamieńskiego Marinusa de Fregano (1479–1482)¹⁷⁹.

W średniowiecznym biskupstwie kamieńskim najbardziej rozpowszechniony był kult św. Marii. Jej wezwanie występowało samodzielnie lub wraz ze współpatronami. Kult Matki Kościoła rozwinęły najpierw klasztory cysterskie¹⁸⁰. Na pobrzeżu Bałtyku istniały liczne obiekty sakralne p.w. opiekuna kupców i żeglarzy św. Mikołaja¹⁸¹. Powszechną czcią otaczano świętych Jerzego i Gertrudę, a także św. Ewalda¹⁸². Kult najbardziej interesujących nas świętych zapoczątkowany został w XII w., natomiast rozwinął się w następnym.

W biskupstwie kamieńskim kult św. Piotra stwierdzono w piętnastu ośrodkach, a w Szczecinie i możliwe, że w Kołobrzegu wezwanie to wiąże się ściśle z misją chrystianizacyjną Pomorza Zachodniego prowadzoną przez Kościół, nadając patrocinium Twórcy Kościoła chrześcijańskiego — św. Piotra. W wieku XIII stwierdzono cześć św. Piotra w sześciu ośrodkach: w Benz, Białobokach, Gartz, Laskach, Stralsundzie i w Słupsku n. Słupią. Ziemia słupska do początków XIII w. administracyjnie należała cały czas do Pomorza Wschodniego¹⁸³. Przez

¹⁷⁸ E. Rymar, *Patrocinia*, s. 276–278.

¹⁷⁹ H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 55.

¹⁸⁰ *Ibidem*, s. 66, 67; H. Heyden, *St. Maria in Pommern*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns” 1940, H. 22–23, s. 21 i n.

¹⁸¹ H. Heyden, *Kirchen Pommerns*, s. 64–66.

¹⁸² H. Heyden, *Die Hospitäler „St. Georg” und „St. Gertrud” in Pommern*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns” 1939, H. 20–21, s. 4 i n.; *idem*, „St. Ewald” in Pommern, *ibidem*, 1939, H. 19, s. 39 i n.; według F. Salisa, w biskupstwie kamieńskim do 1300 r. istniało ponad 272 kościołów. Zob. F. Salis, *Forschungen zur älterer Geschichte des Bistums Kammin*, BS. NF, Bd. XXVI, 1924, s. 81 i n.

¹⁸³ B. Śliwiński, *Przynależność państwowa ziemi słupskiej w XII i początkach XIII w., czyli o historiograficznym micie przynależności ziemi słupskiej do księstwa*

Świętopełka opanowana została najpewniej w 1218 r.¹⁸⁴, a „jeszcze przed zajęciem ziemi słupskiej przez Świętopełka znajdowała się ona pod jurysdykcją archidiecezji gnieźnieńskiej”¹⁸⁵. Gerard Labuda opowiedział się za poglądem T. Silnickiego, że archidiakoniat słupski powstał w 1236 r. Kościół parafialny p.w. św. Piotra w Słupsku nad Słupią powstał więc między blisko 1218 a 1236 r. Potwierdzony on jest w dokumencie z 1240 r.

Rozpowszechnienie się kultu Księcia Apostołów w Nowej Marchii stwierdzono w siedmiu obiektach sakralnych pozostających w granicach biskupstwa kamieńskiego i przypadało na ostatnie ćwierćwiecze XIV w. i na XV stulecie.

Kult św. Pawła odnaleziono tylko w dwóch miejscowościach: w Uznamiu i Bobbinie na Rugii, i pochodzi on z XIII w. i pełnego średniowiecza.

Natomiast wspólne patrocinium św. Piotra i Pawła występowało w siedmiu miejscowościach, z których trzy pochodziły z XIII w. (Greifswald, Pasewalk i Łącko), w Pyrzycach z przełomu XIII/XIV w., w Koszalinie z drugiej połowy XIV w., w Anklam i Szczecinie-Świerczewie z późnego średniowiecza.

sławińskiego, w: *Biskupi, lennicy, żeglarze*, „Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza” 2003, nr 9, red. B. Śliwiński, s. 279 i n.

¹⁸⁴ G. Labuda, *Zamierzenia*, s. 334; B. Śliwiński, *Poczet książąt gdańskich. Dynastia Sobiesławowiców XII–XIII wieku*, Gdańsk 1997, s. 29.

¹⁸⁵ G. Labuda, *Zamierzenia*, s. 334.

Cult of Sts Peter and Paul in the Bishopric of Kamień (Cammin) to the Reformation

Abstract

Patrocinia, that is patron saints of churches, chapels, altars, altaria, religious fraternities, monuments of religious art (architecture and painting), occasionally liturgical objects as well as toponymic and nomistic are interesting research subject to trace various topics from the past of the Church and society in general. The purpose of the present article is to see the development of the cult of Saints Peter and Paul in the bishopric of Kamień (Cammin) from the mid-twelfth

century to the Reformation. A territorial scope of the study is determined by the changing boundaries of the bishopric. To follow the development of this cult in Pomerania it is necessary to determine changing boundaries and territories of Cammin bishopric. The topic has been researched for a long time. Studies by G. Müller, H. Heyden, K. Ślaski, J. Walicki, and B. Kumor still hold true. The most recent, which besides the Neumark researched by E. Rymar includes also the information relevant to our subject, is a study by M. Okoń of 1987 based on a huge literature search. A valuable part of the study form maps presenting the changes in the boundaries of the bishopric from 1410 to the Reformation.

A characteristic of analyzed patrocina includes their occurrences in: Anklam (Taglim), Altentreptow, Tollense (Trzebiatów on the Dołęża), at Benz (Benice) on the Island of Uznam (Usedom), Białoboki, Białogard on the Parsęta, at Bobbin and Garz (Gardziec) on the Island of Rügen, at Greifswald, Kagenort in the archdeaconry of Stolp, at Kluczewo near Pyrzyce, Kołobrzeg, Koszalin, Laski near Kamień, at Łąck, Pasewalk (Poździwołek), Police, Pyrzyce, Słupsk, Stralsund (Strzałów), in Szczecin, at Wolgast (Wologoszcz), on the Island of Uznam (Usedom) and in Neumark (the New March). In consequences, the cult of St Peter in the Cammin bishopric was evidenced in fifteen centers. For the thirteenth century it was six centers. The spread of the cult of St Peter the Prince of the Apostles in Neumark is evidenced for seven sacred sites within the boundaries of the Cammin bishopric in the last quarter of the fourteenth and in the fifteenth century. St Paul was venerated in the thirteenth century and the high medieval period only in two places: on the Island of Uznam (Usedom) and at Bobbin on the Rügen, while two saints together were patron saints of seven sites.

